

Recensioner

**Carl-Göran Heidegren, Henrik Lundberg och Klas Gustavsson,
Sverige och filosoferna: Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning.
Studentlitteratur, 2018**

En möjlig tentamensfråga: Hur många bindestreck skall det egentligen vara i svensk sociologi? Svaren kunde tänkas handla om rättstavning eller om akademisk anglicifiering (på svenska behövs ju i allmänhet inga bindestreck vid sammansatta ord), men troligen framförallt om sociologins relation till sina underavdelningar eller grenar, eller – om sociologin med stort S inte (längre) finns eller syns, om det allmänna enbart uppträder i det enskilda – om dessa grenars förhållande till varandra. Med *Sverige och filosoferna: Svensk 1900-talsfilosofi i sociologisk belysning* har vi nu fått en introduktion till och ett exempel på en relativt ny sociologisk underavdelning som kanske aspirerar på ett sociologibindestreck. Bör den i så fall tillerkännas detta?

Filosofin kan som sådan förstås inte jämföras med tex. medicinen när det gäller denna kunskaps betydelse för och inverkan på människors liv. Och inte utgör de filosofiska seminarierna en specifik eller samhälleligt viktig miljö för eller domän av det sociala livet såsom t.ex. familj och arbete. Men filosofin är i detta sammanhang, alltså i relation till sociologin, intressant av andra anledningar. Jag för min del tänker då främst på det långa och komplicerade förhållande som filosofin och sociologin har till varandra. Båda disciplinerna har i perioder setts och sett sig själva både som grundvetenskaper och som systematiserande eller syntetiserande ”övervetenskaper”, båda lånar så att säga gärna ut sig till andra ämnen, och båda tar sig gärna an andra kunskapsområden för att på sitt sätt förklara eller förstå dem. Detta innebär att det på denna punkt råder ett slags funktionellt släktskap mellan filosofi och sociologi. Men också, och just därför, en viss konkurrens.

Sverige och filosoferna består av fem olika kapitel eller delar. Det första, skrivet av Carl-Göran Heidegren och Henrik Lundberg, behandlar filosofisociologi över huvud taget och vill genom en historisk översikt och en genomgång av ett antal grundbegrepp besvara frågan om vad filosofisociologi är. Kapitlet är mycket klagörande och för den som vill skapa sig en överblick över ämnet och få tillgång till ett antal kunskapssociologiska begrepp och perspektiv kan det varmt rekommenderas. Av bokens övriga kapitel är två skrivna av Carl-Göran Heidegren, ett av Henrik Lundberg, och ytterligare ett av Klas Gustavsson. Kapitel två och tre behandlar en viktig del av svensk 1900-talsfilosofi, nämligen skapandet av en svensk analytisk filosofi, med rötter i den s.k. Uppsalaskolan samt hur distinktionen mellan analytisk och kontinental filosofi etablerades och vilken

betydelse den hade för den svenska akademiska filosofins utveckling. Kapitel fyra är på sätt och vis kontrafaktiskt orienterat, då det handlar om ”hur man blir en bortglömd svensk filosof” och det femte kapitlet behandlar ”ekologi och filosofi i 1970-talets Sverige”.

Boken, och kanske då särskilt det långa kapitlet om ”de två filosofierna” analytisk och kontinental filosofi, och kapitlet om hur och varför uppsalaskolan transformerades till analytisk filosofi utgör enligt min uppfattning centrala bidrag till svensk filosofi- och idéhistoria under mitten av 1900-talet. Alla fyra kapitlen utgör också goda exempel på tillämpningar av filosofi- och/eller kunskaps sociologiska begrepp och perspektiv. Trots detta lägger jag ifrån mig *Sverige och filosoferna* med känslan av att vissa frågor lämnats oavgjorda, enkannerligen den om just relationen mellan sociologi och filosofi, och jag vill här peka på vad jag uppfattar som ämnets svårigheter.

Författarna definierar filosofisociologi som ”studiet av filosofisk verksamhet som en socialt organiserad aktivitet förankrad i olika historiska och sociala kontexter, en aktivitet som inbegriper produktionen av filosofisk kunskap, det vill säga påståenden och argument som reser anspråk på giltighet” (s. 10). Detta tycks mig emellertid för vagt och kanske heller inte helt träffande. För om man inte närmare specificerar vad filosofisk kunskap är, annat än att den reser giltighetsanspråk, blir det en smula oklart vad man studerar. Och kanske vore det faktiskt riktigare att säga att författarnas filosofisociologi studerar den filosofiska aktivitet som just *inte* reser – eller i alla fall inte kan infria – filosofiska giltighetsanspråk? Men med vilken rätt kallas aktiviteten då filosofisk? Och hur kan man egentligen studera detta (det ena likväl som det andra) utan att pröva de utsagor som förekommer i den filosofiska verksamheten? Och, vidare, hur skiljer man i så fall i slutändan filosofisociologi från filosofi?

I grunden är det, anser jag, samma problem som uppstår när författarna talar om ”positioneringar” och ”interventioner” som de olika aktörerna på det filosofiska fältet intar och gör i sin strävan att etablera och legitimera en viss typ av filosofi. För även om dessa begrepp är nog så intressanta är det oklart hur man egentligen kan avgöra vilka positioneringar och vilka interventioner som skall räknas. Om man skall kunna tala om ett ”gränarbete” måste man ju kunna skilja på gräns och det begränsade/skyddade. Och hur gör man det utan att på allvar sätta sig in i de verksamheter som bedrivs i skydd av gränserna? Med andra ord: hur sätter man sig in i filosofisk verksamhet utan att själv filosofera? Vid ett tillfälle i det första kapitlet talar författarna om hur filosofisociologin kan studera vilka positioner som är möjliga att inta i ett givet tankerum (s. 42 f.). Det är en intressant och, som författarna anger, mycket ambitiös uppgift. Men också här är det oklart utifrån vilken position man kan bestämma dessa olika möjliga positioner.

Dessa och liknande svårigheter gör att boken ibland lämnar de mer strikt sociologiska förklaringarna och glider in i en mer idéhistorisk framställning. Eller kanske riktigare: klyvs i å ena sidan en teoretisk del som presenterar en helt säkert mycket användbar uppsättning begreppsliga redskap vilka emellertid inte fullt ut förankras i en vetenskapligt grundad argumentation om deras giltighet, å andra sidan en idéhis-

toriskt orienterad del. Att själva huvudundersökningarna är idéhistoriskt inriktade är enligt min bedömning emellertid inte något egentligt problem, eftersom den sortens framställning också är mycket viktig, men förklaringarna får då, förståeligt nog, drag av *post festum*; de blir mer av beskrivningar, än rena förklaringar av vad som skedde. De djärva anspråk som filosofisociologin med sina för filosofin själv externa metoder och angreppssätt tycks vilja resa förvandlas, just på grund av, det är vad jag tror, den i detta arbete något otillräckligt genomarbetade kunskapssociologiska grundproblematiken (kanske kunde det liknas vid ett slags metodologiskt *Hit-men-inte-längre-reflektion*), till något mer modest.

Och kanske är det också skälet till att filosofisociologin i så stor utsträckning tycks historiskt orienterad? Jag vill ge ett exempel på detta. I kapitel ett refererar författarna historikern Johan Östling som arbetat med Mannheims teori om generationer. De skriver: "Medlemmarna av 1945 års generation hade, trots flera inbördes olikheter, unisont tagit ställning mot nazism och fascism. De var alla upplysningssinnade rationalister. En följd av att 1945 års generation kom att dominera den intellektuella offentligheten var att det nu blev synnerligen svårt att vinna gehör för idéer som tog sin utgångspunkt i upplysningskritiska, idealistiska, romantiska eller religiösa tankesystem" (s. 27). Jag tvivlar inte på att detta är riktigt. Men 1945 års generation blev väl dominerande delvis just p.g.a. av de ställningstaganden den gjorde?

Hur intressant filosofisociologin än är, har den, menar jag, såsom den framträder i *Sverige och filosoferna* alltså sina inre svårigheter. Jag tror att den uppenbarar en delvis olöst konflikt som återfinns i filosofin likaväl som i sociologin, mellan förnuft och förnuftsargument å ena sidan och fakta och empiriska argument å den andra, mellan (inre) menings- och begreppssammanhang som måste förstås reflexivt och (yttre) tillfälliga sammanhang som måste kartläggas medelst mer handfasta empiriska metoder. Filosofer vill nu inte gärna se sociologer klampa in på vad de uppfattar som sitt område för att argumentera *ad hominem* (vilket är ett skällsord i filosofin, medan det motsvarande *faktum* ofta är ett honnørsord i kunskapssociologin). Men också förnuftet är beroende av något slags fakta. Sociologer, däremot, förefaller ibland nästan njuta av att skandalisera det "rena" filosofiska förnuftet genom att tillbakaföra det till en specifik social kontext, men tycks själva många gånger utgå från en icke problematiserad och i grunden, så tycks det mig, motsägelsefull common sense-uppfattning om kunskapens sociala karaktär.

Som vi alla vet ordnar sig tillvaron själv inte fullt ut efter våra ämnesdiscipliners indelningar (den vetenskapliga differentieringen är inte alltid oproblematisk). Men till det som konstituerar sociologin hör inte bara studieobjektet, socialiteten, alltså de sociala banden mellan människor och grupper, utan också vårt ämnes metoder. Dessa leder kanske inte alltid precis eller hela vägen dit vi önskar oss, men de utgör trots allt tydliga, relativt trygga och framförallt gemensamma kunskapsvägar. Och ändå: landskapet bortom allfartsvägarna är ju så lockande! För den sociala världen, den sociala rymden, uttöms ju inte ens av all världens metodologiskt korrekt säkerställda fakta; den är t.ex. också i sig själv en värld av möjligheter, rättfärdigande och kritik. Den sociala världen är till sitt väsen en delvis, men också blott delvis, förnuftig värld, en

värld där så att säga fakta möter förnuft. Frågan är bara hur detta möte skall hanteras. Det är min uppfattning att sociologin och filosofin hanterar detta möte på litet olika sätt, eller att de på motsatt sätt låter ena polen av detta spänningsfyllda begreppspar framträda, medan den andra, som vid ett gestaltpsykologiskt aspektseende, får träda tillbaka i den nödvändiga men av nödvändighet otematiserade bakgrunden.

I anslutning härtill kan man nog säga att *Sverige och filosoferna* befinner sig på tryggt sociologiskt område och att boken därmed huvudsakligen rör sig bland sociala fakta. Den klargör många sammanhang och ökar avgjort vår förståelse av svensk filosofi och av svenskt 1900-tal, liksom den ger oss redskap att själva kasta oss över liknande studieobjekt. Och det är gott så, även om den, vilket jag försökt antyda, inte själv undkommer alla problem från "förnuftssidan" av sitt studieobjekt. Därmed är det också klart, menar jag, att *Sverige och filosoferna* utgör ett bidrag till förståelsen av, men att den inte – för hur kunde den? uttömmande behandlar, relationen mellan sociologi och filosofi. Filosofisociologin utgör antagligen en egen gren på det stora sociologiska trädet, eller är ett eget träd i den sociologiska skogen (som vi inte alltid ser). Men förtjänar den, i den form den här framträder, ett bindestreck? Härtill är jag tveksam. Bindestrecket är ju egentligen ett slags *double bind*; det binder samman och håller isär på en och samma gång. Om jag skulle få frågan om bindestrecken i svensk sociologi skulle jag säga att det kanske bara behövs ett: filosofi-sociologi. Men det är en delvis annan historia.

Sverre Wide
Örebro universitet

Mikael Holmqvist, *Handels – maktelitens skola*. Atlantis, 2018

Mikael Holmqvist har en särdeles talang för att välja studieobjekt. Liksom den förra regelsten om Djursholm är hans senaste bok tillägnad en institution förknippad med makt. Makteliter är viktiga och Holmqvists ansats är både modig och god: Hur väljs de ut som fattar beslut för oss alla, vad kan de och vad tycker de? är centrala frågor för både samhälle och samhällsvetenskap.

Som plattformar för att studera makteliters tillblivande är handelshögskolor dessutom oundgängliga. En tidigare bok i ämnet bär titeln "Merkurius möter Minerva" (Engwall, 1992) – en träffande metafor för dessa institutioners motsägelsefulla uppdrag; de ska tjäna både köpmännens gud och vishetens gudinna. Jag har själv spenderat halva mitt liv i dessa miljöer. Som student, forskningsassistent, doktorand och sedermera forskare har jag verkat i den dynamik och spänning som uppstår när handel och vetenskap ska rymmas under samma tak. Och liksom Holmqvist bedriver jag forskning i gränslandet mellan företagsekonomi och organisationssociologi, med fokus på hur eliter skapas vid just handelshögskolor. Därför öppnar jag med särskilt

intresse denna bok som utlovar en sociologisk analys av mitt eget *alma mater*: Handelshögskolan i Stockholm.

Jag läser 473 sidor utan att bli uttråkad. Jag lär mig en hel del: om hur Handelshögskolan blev till, om antagnings- och anställningsordningar och hur skolan organisatoriskt skiljer sig från andra ekonomihögskolor. Jag nickar stundom igenkännande när Holmqvist belyser företagets och kårens unika roll vid skolan. I stora drag fångar Holmqvist också den alldeles speciella krutdurken av energi och framgång som Handelshögskolan utgör. Men jag blir också ganska snabbt undrande. Vad är detta för text?

Det ska sägas: Mikael Holmqvists projekt är ambitiöst. Det verkar knappt finnas ett arkiv som inte besökts, en avhandling som inte lästs, ett dokument som inte begärts ut. Holmqvist uppger att han besökt undervisningstillfällen och intervjuat anställda och studenter. Frågan är vad han gjort med allt detta material.

På ett sätt verkar materialet outhärligt för hans syften. Varje kapitel kretsar kring ett enda huvudargument: Handelshögskolan är en elitmiljö (kapitel 1); krämarna grundade skolan (kapitel 2); nationalekonomins roll är att legitimera skolans existens (kapitel 3), och så vidare – huvudteser som sedan backas upp med rikliga citat från olika källor. Detta retoriska grepp har en uppenbar pedagogisk fördel: ingen läsare missar vad Holmqvist vill säga. Men det har också stora nackdelar.

Det är till exempel oklart om teserna har uppstått ur empirin eller tvärtom. Kvalitativa studier kan bedrivas på många sätt. Arbetar forskaren induktivt kännetecknas analysarbetet av att det kontinuerligt uppstår analysidéer, kategorier, som sedan testas mot forskarens övriga observationer, vilka i sin tur samlas in på basis av de preliminära kategorierna. Om forskaren istället startar med en tes att undersöka är fallet egentligen inte mycket annorlunda; bevis för och emot samlas in och vägs mot den stipulerade hypotesen (även om en tesdrivande studie tenderar att undersöka en smalare frågeställning och vara mer "framtung" i planeringsfasen).

Men gemensamt för alla rigorösa kvalitativa studier är systematik: i urval, bearbetning och presentation av empiriskt material. Forskningsdesign handlar i bred bemärkelse om "att identifiera element av ordning, systematik och konsekvens", som Howard Becker och hans medförfattare formulerade det i den legendariska studien "Boys in White" från 1963 (sid 17). Forskarens tankebana från observation till slutsats ska redogöras för, så att läsaren ska få en chans att förstå forskarens val, inte minst som en försäkring mot den kritik av brist på reproducerbarhet och testbarhet som kvalitativ forskning ofta får utstå.

Etnografen, det arbetssätt som Holmqvist hänvisar till som sitt – och som också varit mitt eget – har dessutom ovanligt höga krav på självreflektion. Eftersom forskarens sinne är det instrument genom vilket alla observationer flödar och färgas blir en viktig del av etnografens jobb är att ständigt rannsaka sig själv i fältarbetet; vilka slutsatser drar jag från det jag observerar? Har de med kulturen jag studerar att göra, eller är det mina egna förutfattade meningar och antaganden som spökar? Förändras mitt förhållningssätt i takt med att jag lär känna den kultur jag studerar, och i så fall hur?

Men i "Handels – maktelitens skola" får vi ingenting veta om dessa mödosamma

processer. Empiriskt grundade analytiska kategorier lyser med sin frånvaro och i bilagan som ska tjäna som metodkapitel för specialintresserade finns enbart en upprädnings av källor, men ingenting om varför just dessa valts ut, hur Holmqvist läst dem eller deras relation till de starka teser han framför. Vi får bara veta att material har "gått igenom" (s. 419), att vissa delar av studien gjorts "spontant" och andra "mer planerat" (s. 421) och att han "observerat miljön systematiskt" (s. 425). Holmqvists presenterar sitt *habitus* i form av titlar och utbildning (s.427), men berättar väldigt lite om vad han själv lärt sig under de två år som arbetet pågått utöver att det varit "förhållandevis enkelt" att genomföra studien (s. 428). För den genomsnittliga populärvetenskapliga läsaren kanske dessa svar är tillfredställande, men ur forskningssynpunkt är de bristfälliga.

Holmqvists otydliga relation till sin empiri reflekteras också i dess redovisning. Om jag räknat rätt har han gjort ett 50-tal intervjuer - men han använder sig förbluffande lite av dem. När han väl gör det överstiger citaten ytterst sällan de 40 tecken som vanligen krävs för att de ska redovisas i enskilt stycke, vilket betyder att hans primärrespondenter inte får chansen att beskriva längre resonemang eller skeenden från sin egen organisation. Andrahandskällor däremot (bland annat krönikor av undertecknad), refereras ofta i långa stycken, ibland sidvis.

Holmqvist blandar vidare friskt referat från skolans hemsida, studentbloggar, intervjuer, medieartiklar, forskning och skönlitteratur för att belägga en och samma tes. Greppet är underhållande, men det döljer också viktiga brister i texten, såsom bristen på källkritisk diskussion. Slår man till exempel upp sida 358, hänvisar han till en SvD-artikel från 1968, en DN-artikel från 1984, en skönlitterär roman från 2001, och en forskarantologi från 2016 i syfte att måla upp ett slags tidlös personlig profil av prydighet, smärthet, borgerlighet och rågblondhet som normen för hur en Handelsstudent "är". Därpå åkallas raskt en DN-intervju från 2001, en SvD-artikel från 1947 och en forskarmemoar från 1983 för att belägga det faktum att Handelsstudenter "är" mestadels politiskt ointresserade.

Huruvida denna stereotyp är giltig i våra dagar är inte poängen. Poängen är att dessa källor är skapade vid olika tidpunkter, av olika personer som verkat i olika kontexter och haft olika syften. Denna avsaknad av basal källkritik är anmärkningsvärd. I en lång monografi får den dessutom en märklig ontologisk bieffekt: Handelshögskolan framstår i Holmqvists framställning som en karikatyr, en statisk koloss med en förändringsresistent kulturell "essens" – något varje iakttagare av sociala institutioner vet är en omöjlighet. Strukturer och kulturer förändras alltid. I en organisation som lyckats bygga, överleva och anpassa sig till sin omvärld i över 100 år torde förändring rimligtvis vara minst lika kännetecknande som stabilitet.

Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta, brukar det heta. Avsaknaden av grundläggande resonemang om metod och ontologi väcker misstankar att Holmqvist faktiskt inte haft nog tid att göra ett gediget forskarbete. Intrycket, och jag betonar *intrycket* (för om verkligheten vet jag ju lite) blir snarare att teserna formats i förväg och att enstaka bevis på detta sökts i data som sedan staplats på varandra, för att med kvantitet snarare än kvalitet vinna läsaren på ett närmast journalistiskt vis.

Vad som orsakat denna styvmoderliga behandling av respondenter och källor vet

jag inte, men de behäftar texten med avsevärda trovärdighetsproblem. Dessa drabbar tyvärr även potentiellt intressanta hypoteser. För när Holmqvist exempelvis spekulerar kring att finansminister och alumnen Magdalena Andersson skulle ligga bakom en anslagshöjning till skolan (s.85) eller att det "troligen" är så att nya professorer valts ut för de är kvinnor (s.222) eller att det "finns gott fog att påstå" att studentkåren är den viktigaste utbildningsverksamheten på skolan (s.314) – ja, då är jag inte övertygad.

Detta leder till min sista stora fråga: vad vill Holmqvist? Han håller det kritiska tänkandets fana högt, och ägnar ett helt kapitel åt hur Handelshögskolan skulle kunna omorganiseras för att åstadkomma en mer fritt tänkande elit. Men som Holmqvist själv nämner så är fokus på lönsamhet och företagsnära undervisning ingalunda unikt för Handels, utan återfinns i nära nog alla elitutbildningar i ekonomi, även på "reguljära universitet". Här byter han ständigt måltavla genom texten; oftast är det Handelshögskolan som kritiseras, men ibland alla elitutbildningar i ekonomi, men stundom också Holmqvists eget ämne företagsekonomi. Dessa spår kan tyckas lika men leder till ganska olika platser: är Handelshögskolan ett unikum av strålgång och maktkonstruktion, eller egentligen bara ett extremfall av något större? Argumentationen slirar, och återigen saknas svar.

Och det är synd, för ämnet är både hedervärdt och viktigt. *Handels – maktelitens skola* har ovedersägliga kvaliteter. Men det som med lite mer tid och analytiskt fotarbete kunde ha blivit ett avsevärt bidrag till svensk elitforskning bär dessvärre drag av metodologiskt hastverk. Det vore beklagligt om boken – med tanke på dess genomslagskraft i debatten – skulle bli det omgivande samhällets riktmarke för vad kvalitativ samhällsvetenskaplig forskning är.

Anna Tyllström

Institutet för framtidsstudier